

Tożsamość jako zadanie

Małgorzata Abassy, *Inteligencja a kultura. O problemach samoidentyfikacji dziewiętnastowiecznej inteligencji rosyjskiej*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2008

Inteligencja jako grupa społeczna charakteryzująca się określonymi ideami, etosem, siłą oddziaływania albo jej brakiem, wciąż pozostaje trudnym tematem badawczym i pomimo licznych opracowań, wciąż przyciąga uwagę specjalistów. Trudność w prowadzeniu badań nie polega jedynie na problemie wyodrębnienia cech, które odróżniałyby inteligencję od innych grup, ale przede wszystkim na braku precyzyjnej definicji określającej ją samą. Można bowiem wykazać szereg cech dystynktywnych

i na ich podstawie dowieść ideowej odmienności, a czasem obcości inteligencji w stosunku do nie-inteligencji. Niemniej sama definicja inteligencji wciąż pozostaje rozmyta. Dotyczy to również określanych tym mianem ruchów w innych kulturach. Na tym tle inteligencja rosyjska jest zjawiskiem głęboko różniącym się od inteligencji europejskiej.

Poruszony przez Małgorzatę Abassy temat inteligencji w dziewiętnastowiecznej Rosji i sposób jej samoidentyfikacji pod wieloma względami zasługuje na uznanie. Przede wszystkim, zaproponowany model badawczy (wyrażony między innymi na stronie 28) – analiza typów społeczno-psychologicznych inteligencji rosyjskiej – pozwala spojrzeć przekrojowo na dzieje inteligencji w Rosji i uchwycić w sposób kompleksowy jej najważniejsze cechy.

Inteligencja jest niejako zjawiskiem granicznym, możliwość jej powstania i rozwoju wynika z przemian społecznych i pojawienia się nowych idei – jako elementu zaadaptowanego, w pewnym sensie obcego, albo własnego, rozumianego jako własne dziedzictwo intelektualne, ale poddane reinterpretacji. W pracy *Inteligencja a kultura* autorka przedstawia spektrum poglądów dotyczących genezy rosyjskiej inteligencji. Uchwycenie momentu pojawienia się takiej grupy jest ważne, gdyż pozwala zrozumieć etos, jakiemu ona hołduje. Etos inteligencji jest kategorią, która w przypadku inteligencji rosyjskiej znacznie odróżnia ją od inteligencji rozumianej jako grupa intelektualistów. Zdaniem niektórych myślicieli rosyjskich (Aleksandr Radiszczew), inteligencja jest kategorią etyczną. Będzie w związku z tym przejawiać się w odpowiednich postawach i czynach, jak na przykład gotowość

do poświęceń oraz jasno sformułowanej misji, która później przyjmie podwójny wyraz, jako misja wobec ludu i misja wobec Zachodu.

Początki rosyjskiej inteligencji sięgają według autorki pierwszego ćwierćwiecza XIX wieku i są związane z działalnością łóż masońskich, kampanią antynapoleońską i powstaniem tajnych związków dekabrystów. Oczywiście pojawienie się takiej grupy nie byłoby możliwe bez przeprowadzonych przez Piotra I reform ani bez przemian społeczno-kulturowych, jakie zaszły w czasie panowania Katarzyny II, gdy ukształtowała się trwale krytyczna postawa pewnej grupy społecznej wobec państwa, co później będzie doskonale widoczne w działaniach dekabrystów.

Pojawienie się inteligencji w Rosji stanowi początek rosyjskich dylematów tożsamościowych i pytań o sens rosyjskiej historii, o ciągłość kulturową, a nade wszystko stanowi element zwrotny w definiowaniu misji Rosji i jej społeczeństwa, w tym inteligencji. Jest to o tyle istotne, że na etos inteligenta składać się będzie postawa służebna wobec ludu, a w formie nieco bardziej idealistycznej – wobec państwa. Jednocześnie pytanie o przedmiot działań inteligencji można potraktować jako pochodną pytań o tożsamość, wychodząc z założenia, że to, co nas określa, stanowi odpowiedź przynajmniej na dwa pytania: skąd jesteśmy i dokąd zmierzamy. Jednocześnie w tych pytaniach kryje się charakterystyczny dla różnych grup inteligencji rosyjskiej stosunek do przeszłości i przyszłości, odmiennie realizowany przez słowianofilów i okcydentalistów. Pisząc o różnych typach inteligencji, autorka dokonuje periodyzacji jej dziejów w XIX wieku. Wypada przypomnieć opinię Andrzeja Walickiego, że dzieje myśli społecznej w Rosji to

w rzeczywistości historia inteligencji (*Zarys myśli społecznej*, Kraków 2005, s. 26). Na tym tle książka Małgorzaty Abassy nie stanowi więc monografii całościowo ujmującej problem rosyjskiej inteligencji i bynajmniej do takiego miana pretendować nie może, zważywszy na prace Andrzeja Walickiego.

Pojawia się więc pytanie, co stanowi o wyjątkowości owej pracy na tle innych rozpraw poświęconych rosyjskiej myśli i dziejom inteligencji w Rosji. Przede wszystkim skoncentrowanie się na problemie samoidentyfikacji. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o tożsamość towarzyszy rozważaniom autorki przez cały czas prowadzenia narracji i pozwala na różnorodne i szerokie ujęcie tematu, poprzez wykorzystanie metod psychologicznych, socjologicznych, antropologicznych. Kwestia samookreślenia towarzyszy inteligencji od chwili jej powstania i niejako do chwili jej upadku, do końca, który zapowiada transformacja etosu, zdrada własnych ideałów. Autorka twierdzi, że „można również, z dużym prawdopodobieństwem udzielenia pozytywnej odpowiedzi, sformułować tezę, że inteligencja straciła swą przewodnią rolę, gdyż wypełniła postawione przed sobą zadanie, a mianowicie: dokonała samoidentyfikacji i problem tożsamości kulturowej został rozwiązany” (s. 29). Takie stwierdzenie budzi nieco kontrowersji i nie znajduje uzasadnienia w dalszej części pracy. Rozwój inteligencji i jej przemiany autorka analizuje na tle rosyjskiej kultury, uznając, że jej specyficznym elementem jest pewna „nieodkrytość” (s. 32), niedookreśloność, a przy tym gwałtowność wkraczania w kolejne fazy rozwoju, którym towarzyszy negacja wcześniejszych osiągnięć.

Autorka wskazuje na dynamiczny charakter rosyjskiej inteligencji i brak owych

łagodnych przejść pomiędzy kolejnymi formacjami ideologicznymi, co świadczyłoby o tym, że rosyjska inteligencja jest w stanie ciągłego poszukiwania własnej tożsamości. Oczywiście pojawia się pewna prawidłowość wkraczania w kolejne fazy, tworząca ciąg przejść, określonych przez autorkę jako czyn-myśl-czyn. Niemniej jednak trudno zaakceptować tezę o dokonaniu aktu samoidentyfikacji przez rosyjską inteligencję. To raczej „mania wielkości i mania prześladowcza blokują potencjał rozwojowy rosyjskiej inteligencji, są niezwykłą przeszkodą do osiągnięcia pełni rozwoju” (s. 195). Do zagadnienia końca inteligencji autorka powraca w ostatniej części rozprawy (s. 248), przekonująco wykazując, że przyczyny kryzysu inteligencji leżą w nieumiejętności przekazywania własnego potencjału i dziedzictwa intelektualnego następnym pokoleniom. „Dziedziczenie odbywało się w sposób niezwykle wybiórczy, raczej nieświadomie” (s. 248).

Organizując pracę w taki sposób, by ukazać zmagania inteligencji z własną tożsamością, autorka wykazuje, że jednym z elementów nabywania wiedzy o sobie była konfrontacja z Zachodem. Zagadnieniu temu poświęca rozdział drugi. Do podobnej problematyki powraca jednak w rozdziale piątym: *Misja inteligencji i Rosji. Dylemat Rosja-Zachód*, w którym podejmuje próbę udowodnienia tezy, „że sformułowanie misji wobec Zachodu było ubocznym skutkiem poszukiwań tożsamości, dowodem kompleksu niższości i próbą kompensacji” (s. 204). Nie wydaje się jednak, by był to „skutek uboczny”. Tożsamość kształtuje się bowiem również na zasadzie opozycji w stosunku do „innych”, w przypadku inteligencji rosyjskiej – do Zachodu. Projekcja

własnej przyszłości, częścią której może być owa dziejowa misja, jest jednocześnie wyrazem samookreślenia. Odmienne sposoby kategoryzowania własnej tożsamości przez następujące po sobie pokolenia rosyjskiej inteligencji pozwalają autorce na sformułowanie typów społeczno-psychologicznych rosyjskiego inteligenta. Abassy obszernie przedstawia poszczególne klasyfikacje: dekabrysta, słowianofil, „zbędny człowiek”, nihilista (rozdział trzeci), ilustrując swoje rozważania bogatym materiałem literackim, co również potwierdza wartość analiz literackich w badaniach nad rosyjską inteligencją.

Niewątpliwie istotne dla zrozumienia rosyjskiej inteligencji i jej działań jest uwzględnienie wartości, jakie wyznawała. Analizom aksjologicznym autorka poświęca rozdział czwarty, skupiając się na motywie prawdy („rosyjski inteligent poszukiwał prawdy przez cały XIX wiek”), religii, wolności. Niejednokrotnie stosunek do wartości powodował fałszywe wyobrażenia o roli i misji inteligencji, ewoluując w kierunku utopijnych wizji, oderwanych od rzeczywistości, a przez to fałszujących świadomość inteligenta (s. 187). Paradoksalnie więc poszukiwanie własnej tożsamości rodziło szereg wzajemnie sprzecznych poglądów, rozpiętych między prawdą a fałszem. Rosyjski inteligent jako mediator, pośrednik między kulturami i wartościami, zachowujący odpowiednią równowagę między przeciwnościami własnej kultury, dopóty aktywnie oddziaływał na będący jego obsesją lud lub na społeczeństwo, dopóki nie naruszał owej kruchej równowagi, zależności między państwem, społeczeństwem a inteligencją.

Inteligencja a kultura skłania do refleksji, do poszukiwań, do ponownej lektury, do

czytania jej łącznie z innymi pracami, choćby ze wspomnianą książką Andrzeja Walickiego. Na tym również polega jej wartość.

Marcin Rzepka

